

„RÉTEGZŐDÉSMODELL 2.0”

(Kísérlet a magyar friss diplomás fiatalok réteghelyzetének többdimenziós elemzésére)

3. A négydimenziós rétegződésmo­dell kialakítása egy végzett hallgatói adatbázison

Bevezető

E tanulmány-sorozat első darabjában arra tettem ígéretet, hogy tanítványaimmal közösen mintegy „újrarendezzük” a négydimenziós magyarázó-mo­dellemet egy, a végzett hallgatókra vonatkozó adatbázison. A *Zsigmond Király Főiskolán* 2006 óta működő *Társadalomtudományi Kutatóközpont* (ZSKF TKK) egyik legfontosabb tevékenységi köre a diplomás pályakövetés. Első nagy vállalkozásunk öt felsőoktatási intézmény közel kétezer végzett hallgatójára kiterjedő személyes kérdőíves adatfelvétel elkészítése volt. Az elemzések már 2007-ben könyvformájában napvilágot láttak,¹⁶² ugyanakkor adások maradtunk – elsősorban önmagunk számára – egy mélyebb, a rétegződésre vonatkozó elemzésel, azaz a korábban kidolgozott speciális mo­dellnek erre a mintára való alkalmazásával. *Most erre vállalkozunk.*

Az előző két cikkünkben ismertettük azt az eljárás-sorozatot, amely révén – figyelemmel a Blauféle felosztás Angelusz Róbert által továbbfejlesztett tipológiájára, kiegészítve az individualizálódó-reflexív koncepciónk szempontrendszerét képviselő új dimenzióval (az „*elsődleges döntési mezővel*”) – megalkottunk egy új, többdimenziós rétegződés-mo­dellet. A 25-29 éves magyar fiatalokra vonatkozó adatokon elkészítettük e mo­dell empirikus változatát: a négy stratifikációs (rétegeképző) tényező – az „*életút-elemek*”, a „*réteghelyzet-elemek*”, „*előzmény-elemek*” és végül a „*háttér-elemek*” – olyan részletes attribútum-rendszerét, amelyek mentén elvégeztük az egyes magyarázandó változók (az „*életmód-életminőség*”) konkrét oksági elemzését. Bemutattuk, hogy ez a mo­dell átfogó, ugyanakkor „*érzékletes*” leírását adhatja a társadalom egyenlőtlenségi viszonyrendszerének. Az elemzések során teszteltük azt a *páros teljes*

faktoriális mo­dellünket is, amely révén kimutattuk a megkérdézett réteghelyzetének magyarázóerejét – az életút-elemekkel összehasonlítva. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a hagyományos magyarázó változó (a „*réteghelyzet-elemek*”), vagy az „*életút-elemek*” hatása nagyobb-e a magyarázandó változókra.

Ezt követően elkészítettük a négy magyarázó változónk *attribútumainak összevonásait*: egy-egy aggregált változót képeztünk belőlük. Az alkalmazott empirikus oksági mo­dellünk (a *négydimenziós teljes faktoriális mo­dell*) logikájának, matematikai-statisztikai elvárásainak megfelelően arra törekedtünk, hogy olyan összetett magyarázó változókat állítsunk elő, amelyek – a különböző mérési szintek problémáit áthidalva – egységesen nominális-, míg a magyarázandó változók arány-skálán mérhetőek. Kimutattuk, hogy az új konstrukciónk (a „*négydimenziós rétegződésmo­dell*”) – az életmód, életminőség összetett változóját elemezve – magas (45 százalékos) magyarázó erővel bír, így megtérültek azok a különleges erőfeszítések, amelyekkel megalkottuk. Mo­dellünk elsősorban abból a szempontból is novum, hogy az életút-elemek változója magyarázza a legnagyobb mértékben a fiatalok életmódjának, életminőségének alakulását.

Pontosan ennek az elemzési logikának a mentén haladunk a következőkben is a *végzett hallgatók adatbázisát* elemezve (az „*életút-elemek*” kialakítása érdekében *csak a 25 éves és idősebb* válaszadókat vet-tük figyelembe): egyrészt megalkotjuk a négy „*rétegeképző tényező*” részletes attribútum-rendszerét, teszteljük „*magyarázó erejüket*” (a páros teljes faktoriális mo­dellek segítségével) egy speciális magyarázandó változó-együttesen (a „*jelen – múlt – jövő megítélése*” és az „*érvényesülés pozitív-negatív tényezői*” ötdimenziós terében), illetve ezek aggregált változóján (az „*összesített elégedettség-mutató*”-n). Elvégezzük itt is a rétegeképző tényezőink összevonását, majd – a négydimenziós teljes faktoriális mo­dell révén – a kölcsönhatásaikkal együtt elemezzük magyarázó erejüket. Már itt kiemeljük: a *magyarázandó változók köre igen szerény* – különösen a korábbi vizsgálatainkhoz képest –, így elképzeléseinket csak részben valósíthattuk meg (már az „*Ifjúság 2000*” vizsgálat adatainak elemzésekor is kitűnt, hogy az élethelyzettel való *elégedettség változói* kevésbé mu-

162 Kabai és mtsai 2007; lásd az Interneten: http://www.zskf.hu/uploaded_bookshelf/540361d5232654f9.pdf. A kutatás a „ROP 3.3.1.” projekt keretein belül készült a ZSKF TKK mintegy 200 munkatársa közreműködésével 2006–2007 között. Öt felsőoktatási intézmény (AVKE, BMF, ELTE ÁJK, WJLE, ZSKF) végzett hallgatói közül 1928 személlyel készítették kérdőíves interjúkat kérdezőbiztosaink. A minta intézményenként reprezentatív az adott populációkra nem, szak, tagozat és végzés éve szerint.

tattak összefüggéseket a rétegképző tényezőinkkel). A frissdiplomások életmódjának, életminőségének összetettebb rétegződés-vizsgálata tehát még várat magára...

(1) A rétegképző tényezők kialakítása

Arra vállalkozunk, hogy – a korábban bemutatott előzményeinkre építve – megalkossuk a *rétegképző tényezők egy olyan rendszerét* a rendelkezésünkre álló végzett hallgatói adatbázisban, amely egyrészt tartalmazza a hagyományos szociológiai magyarázó tényezőket („*réteghelyzet-elemek*”), másrészt – az individualizációs-reflexív folyamatok figyelembevételével – megalkossuk az „elsődleges döntési mező” életeseményei alapján azt az új stratifikációs tényezőt („*életút-elemek*”), amely segítségével a társadalmi egyenlőtlenségek egy adekvátabb empirikus magyarázó modelljének kialakítását remélhetjük. A 2006-os kísérleteinkből kiindulva további két *stratifikációs tényezőbe* sűrítjük mindazokat az ismérveket, amelyek az eddigi magyar társadalom-tagozódási modellek fontos elemei voltak (az „*előzmény-elemek*” és a „*báttér-elemek*” keretein belül illesztjük be összetett modelljeinkbe ezeket az indikátorokat).

(1.1) Életút-elemek

Mint arra már korábbi elemzéseinkben is gyakran utaltunk,¹⁶³ ma az ifjúkor nem egyszerűen egy köztes szakasz a gyermekkor és a felnőttkor között, hanem egy *autonóm fázisnak* élik meg a fiatalok. Egyre inkább differenciálódik, kitolódik, új alszakaszai jelennek meg, melyek elsősorban úgy keletkeznek, hogy az oktatási rendszerben való részvétellel *késlelteti* a felnőtt korba való belépést (munkavállalás, házasság, család). Megváltozott tehát ezeknek a korábban lépésről lépésre egymást követő – viszonylag rövid szakaszokból álló – státusz-útvonalaknak tartalma és szerkezete. Az elmúlt két-három évtizedben bekövetkezett változások azt eredményezték, hogy ezeket a „normalizált életrajzokat”

mind inkább felváltják a „választásos életrajzok”.¹⁶⁴

Ez a folyamat elsősorban *úgy érhető tetten*, hogy az egyes életszakaszokat elválasztó életesemények (tanulmányok befejezése, munkába állás, tartós párkapcsolat, elköltözés a kibocsátó család háztartásából, önálló családalapítás házasság révén, gyermekvállalás stb.) *időpontja és sorrendje individualizálódik*, vagyis egyre nagyobb eltéréseket mutat a – korábban általános – normalizált életciklus-modellekhez képest. Egyéni sajátos életciklus-modellek, életutak alakulnak ki mind nagyobb számban és változatosságban a mai társadalmak fiataljai körében.

Korábbi empirikus vizsgálataink¹⁶⁵ során arra kerestük a választ, hogy mennyire jelentek meg ezek a „*posztadoleszcens*” *jelenségek* az ezredforduló magyar fiatalsága körében. Elemzéseink célja tehát az volt, hogy adataink révén leírjuk: vajon *milyen életciklus-modellek jellemzőek* rájuk. Kimutattuk: ezek eltérései *ennyiben kapcsolódnak* az előzményeikhez (származás, a szülők réteghelyzete), és saját helyzetüket meghatározó társadalmi indikátoraikhoz (nem, életkor, lakóhely, jövedelem, iskolázottság stb.). Kíváncsiak voltunk arra is, hogy ezek az eltérő életutak *ennyiben* eredményeznek más életmódot: hogyan kapcsolódnak a fiatalok értékrendszeireihez, attitűd-elemeikhez, tevékenységi- aktivitási formáikhoz, *megmagyarázzák-e*, ha igen, *milyen mértékben* ezek eltéréseit. Most – a végzett hallgatók vizsgálati adatain – ugyannerre vállalkozunk.

A mintába bevont végzett hallgatók 14 életeseményéről vannak információink¹⁶⁶ (az eredeti kérdéseket lásd az *1. mellékletben*). Külön elemezhetnénk mindezeket az életút-elemeket, de azt a célt követjük, hogy egy tipológiában „egyesítsük” adatainkat. *Két igen súlyos döntést* kellett hoznunk: egyrészt a típusalkotásba bevonható korosztályokról, másrészt a vizsgált változók számának redukciójáról. Míután kiderült, hogy a 25 év alattiak esetében a vizsgált életesemények közül *még sok nem követ-*

164 Ahogy Du-Bois-Reymond fogalmaz: „...A 'választásos életrajz' távolról sem csak a szabadságon és a saját döntéseken alapul, hanem a modern életre jellemző paradoxon határozza meg... a lehetőségek és szabadság, valamint a legitimitáció és kényszer közötti feszültség jellemzi”. Gábor 2012:114.

165 Lásd erről bővebben Kabai 2006 – illetve cikksorozatunk 2. darabját, a KéK 2013/3. számában.

166 A kérdéssor szorosan kapcsolódik a Kabai Imre és Gábor Kálmán által kidolgozott, több kutatásban is sikerrel alkalmazott „életút-kérdőívhez”, lásd erről bővebben: Gábor – Kabai – Matiscsák 2003; Kabai 2006. Az empirikus elemzéseink során az *SPSS 21-es verzióját* használtuk.

163 Lásd: Kabai 2006, 2009a és 2009b; Kabai és mtsai. 2007, 2012; illetve pl. Gábor 2012; Somlai és mtsai 2007.

kezett be (itt felvetődött az „élettervekre” vonatkozó információk bevonása a tipológiai készítésbe – de a nagyszámú válaszmegtagadás miatt erről le kellett mondanunk), így arra a következtetésre jutottunk, hogy csak a 25 éves és idősebb válaszadóinkra koncentrálunk (a minta-veszteség nem csekély: az eredeti 1928 főből 1523 maradt, tehát 21,0 százalékos). Úgy gondoljuk, ha az életutak stratifikációs jelentőségét akarjuk kimutatni, akkor a korábbi életkorok adatai még erre nem alkalmasak. Ezek a dilemmák a korábbi vizsgálatok során is felvetődtek már – és hasonló döntéseket hoztunk.¹⁶⁷

A másik döntésünknek is voltak előzményei: a típusalkotó eljárások során az életút-elemekből szelektáltunk, illetve speciális összevonásokat hajtottunk végre. Előzetes vizsgálataink és kísérleteink tapasztalataiból kiindulva végül a következő öt életesemény-együttes összetett változóit készítettük el (kilenc életesemény indikátort felhasználva): 25 éves koráig (1) *elszakadás a szülői háztartástól*: elég jövedelem az önellátáshoz – elköltözés – saját lakás; (2) *iskolai életút*: középiskola – felsőoktatási intézmény; (3) *munkahelyi életút*: munkavállalás – teljes állás; (4) *párkapcsolat*: állandó partner – házasság – válás – új kapcsolat; (5) *gyermekvállalás*: első gyermek – második gyermek (az összevont változóink alapmegoszlásait lásd a 2. mellékletben).

Az öt változó mentén a csoportok kialakítását két lépésben oldottuk meg. Először *dummy-változókat* képeztünk a részletesebb életút indikátorainkból aszerint, hogy 25 évesen (1) már elköltözött-e otthonról; (2) elkezdte-e a felsőfokú tanulmányait; (3) volt-e már teljes állása; (4) volt-e már partnerkapcsolata; (5) volt-e már gyermeke. Ezen változók „mintaterében” (nem hierarchikus klaszterelemzés segítségével) elvégeztük a típusalkotást. Összesen 28 csoportot kaptunk, amelyek közül – kicsiny elemszámuk miatt – kiszűrtünk 13-at (összesen alig 34 válaszadót veszítettünk – miután rendkívül „egyedi” életutakat találtunk esetükben, inkább nem illesztettük be egyetlen nagyobb csoportba sem). A fennmaradó 15 csoport között voltak igen nagy elemszámúak is,¹⁶⁸ amelyek *további partícióját* az eredeti, részletesebb életút-változók mentén – a második lépésben – elvégeztük. Így különválasztottuk a na-

gyobb csoportokban az elköltözőkön belül azokat, akiknek már saját lakásuk volt, a párkapcsolattal rendelkezők esetében a házasságban élőket, illetve a diplomásokat és a kétgyermekeseket. Az így kialakult 28 csoportot tartalmazó tipológiánk konkrét leírását a későbbiekben (az „összevont elégedettségmutató” mentén végrehajtott elemzéseink kapcsán – lásd a *Mellékletben az 1. ábrát*) közöljük.

(1.2) Rétegződés-elemek

A kért saját réteghelyzetének dimenzióját három komponensből állítottuk össze: az egyik a válaszadó *munkahelyi beosztása, foglalkozása*,¹⁶⁹ a másik a *szükséges kompetenciák* mértékének foka, amelyet saját munkája szempontjából maga a kért állapított meg, a harmadik a munkahely nagysága volt.¹⁷⁰ Azt mondhatjuk tehát, hogy a saját réteghelyzet dimenziót az alapján konstruáltuk meg, hogy mi a foglalkozása, beosztása, hány fős munkahelyen dolgozik és milyen mértékű „hozzáadott értéket” igénylő munkát végez a megkérdezett. Ehhez először létrehoztunk egy olyan aggregált változót, amely a munkához szükséges kompetenciák átlagát tükrözi.¹⁷¹ Ezt öt egyenlő részre osztva végül létrejött egy ötfokú „hozzáadott értéket” mutató változó (lényegében a végzett munka összetettségét, bonyolultságát, a munkavégzés során a munkavállal-

169 A kutatásunk során az általánosan elfogadott – és a foglalkozás-statisztikai gyakorlatban is alkalmazott – kategorikus *EGP-skála* (Erikson – Goldthorpe 1992) egy változatát alkalmaztuk (lásd Kabai és mtsai 2007:263).

170 Itt jelezzük, hogy ez a típusalkotásunk erősen emlékeztet Kolosi – Tóth – Keller (2008) „*státus-konstrukciójára*”. Ahogy Kolosi Tamás és Keller Tamás egy 2010-ben megjelent publikációjukban erre utalnak: „... az empirikus szociológiában a státust szűk értelemben a foglalkozással azonosítják” – ezt egészítik ki a szerzők is a „vagyoni helyzet”, a „lakáskörülmények” és a „jövedelem” indexeivel (lásd erről bővebben Kolosi – Keller 2010:110-113). Miután a mi „kiegészítő elemeink” szorosan kapcsolódnak a végzett munka jellegéhez, az aggregált változónkra inkább a „*rétegtényező*” megnevezést alkalmazzuk a továbbiakban (lásd még erről: Róbert 1997).

171 A kérdőív – a pályakövető modellünk célkitűzéseinek megfelelően – összesen 17 kompetencia „szükséges” voltát és „meglétét” mérte egy-egy ötfokú skálán. Természetesen csak azokat kérdeztük, akiknek már volt valamilyen munkatapasztalatuk. Esetükben a „szükséges” kompetenciák összesített átlagát használtuk a „hozzáadott érték” definiálásához. Megjegyezzük, hogy ehhez hasonló konstrukcióval nem találkoztunk még a rétegződésvizsgálatok áttekintésekor. (Lásd a kérdőív-részletet a *Melléklet 3. táblázatában!*)

167 Lásd: Kabai 2006, illetve Kabai és mtsai 2007.

168 A legnagyobb csoportba 357 válaszadó került. Közös jellemzőjük: 25 évesen már elköltöztek otthonról, volt munkájuk, állandó partnerük, elkezdték a felsőfokú tanulmányaikat – de még nem volt gyermekük. Ezt úgy is interpretálhatjuk, hogy a leggyakoribb élethelyzet a friss diplomások 25 éves korában.

lót ért „kihívások nagyságrendjét” mérhetjük ezzel az új indikátorral).

A kérdezettek munkahelyi beosztásának, foglalkozásának változóját a következő kilenc attribútumra szűkítettük (figyelembe véve egyes csoportok kicsi számosságát): vállalkozó, felső vezető (főosztályvezetőtől), középszintű vezető, alsószintű vezető (csoportvezető, művezető), beosztott diplomás, egyéb szellemi (szolgáltató, kiskereskedő), fizikai dolgozó, inaktív (eltartott, még nem dolgozott), inaktív (ellátást kap, már dolgozott). A beosztott diplomások nagy elemszámú csoportját egyrészt a kompetenciák szükségességének mértékét mutató változó, másrészt a munkahely nagysága szerint is differenciáltuk. Így külön váltak azok, akik 100 főnél több embert foglalkoztató munkahelyen dolgoznak azoktól, akik ennél alacsonyabb létszámú helyen vannak foglalkoztatva (ugyanazon „hozzáadott érték-csoportoknál”). A három változó alapján végül 23 csoportot alakítottunk ki (részletesebb leírásukat lásd a 2. ábrán a *Mellékletben*).

(1.3) Előzmény-elemek

Az „előzmény-elemek” alkotják elemzésünkben a válaszok azon a dimenzióját, amelyek révén a „*Honnan jöttetek?*” kérdésre adhatunk (szociológiai értelemben) választ. Itt döntő fontosságúnak a szülők réteghelyzetét, pontosabban az *apa jelenlegi (legutolsó) foglalkozását, beosztását* tekintettük.¹⁷² Ahol erre a kérdésre nem volt válasz, ott az anya adatait vettük alapul.¹⁷³ Ahol ez sem szerepelt a válaszok között, ott az apa korábbi foglalkozását (a válaszadó 14 éves korában) használtuk. Végül ezzel a módszerrel sikerült elérnünk azt, hogy csupán 32 válasz hiányzott az 1523-ból, és 12 foglalkozás-beosztás kategóriát sikerült elkülöníteni.

Ezeket a foglalkozási csoportokat *tovább bontottuk* (különösen a szakmunkás rétegek voltak „túlságosan nagyok”): megvizsgáltuk, hogy mi volt a *magasabban iskolázott nagyszülő* végzettsége. Ha volt legalább egy érettségizett a nagyszülők között, azokat a csoportokat elkülönítettük. Végül ott, ahol

172 Itt is egy kategorikus EGP skálát alkalmaztunk.

173 A rögzített válaszok mennyiségének és minőségének javítása érdekében nem csak a „bekódolt” adatokat elemeztük, hanem a nyitott kérdésekre adott válaszokat is sorra vettük (a jelenlegi/legutóbbi foglalkozás szöveges változatát), ahol hiányokat vagy eltéréseket tapasztaltunk, ott új kódokat vittünk be adatbázisunkba.

a szülő beosztása és a nagyszülő iskolai végzettsége szerinti felosztás sem különítette el a csoportokat eléggé (még így is „túl nagyok” voltak egyes rétegek), bevontuk az elemzésbe azt a változót, amely azt mutatja, hogy saját emlékei szerint *milyenek voltak az életkörülményei* a kérdezettnek, amikor 14 éves volt (kérdőívünkben ötfokú skálát alkalmaztunk).¹⁷⁴ Így végül 26 csoportot sikerült létrehoznunk e három tényező együttes figyelembevételével, amelyek már megfeleltek eredeti célkitűzéseinknek (lásd a 3. ábrát a *Mellékletben*).

(1.4) A háttér-elemek

Negyedik dimenzióknak azt mutatja, hogy *„milyen körülmények között”* jutottak el abba a helyzetbe a kérdezettjeink, amelyben éppen a kérdés pillanatában voltak („réteghelyzet”). Ez az életút, a saját réteghelyzet és a szülői réteghelyzet kiegészítője, egyfajta „háttér dimenziója” (bizonyos értelemben ez teszi „*idiografikussá*” modellünket – remélve, hogy így nem maradt ki semmi, ami „biztos, hogy lényeges”). Új aggregált változónkat olyan elemekből konstruáltunk meg, amelyeket a Ferge-féle rétegződésmódel „hiányzó dimenziói” közül válogattunk.¹⁷⁵

Alapvetően logikai úton állítottuk össze ezt a „rétegeképző elemet” is: a *nem* kételemű változóját a *lakóhely* („A fővárosban élt-e 14 éves korában?”) dummy változójával, az *anyag helyzet* háromszaltatú (kilenc használati tárgy meglétét vizsgáltuk, majd ezekből – „inverz súlyozással”¹⁷⁶ előállított változójának vettük a terciliseit), illetve az *életkor* hasonlóan háromelemű változójával kombináltuk (a kor változó terciliseit vettük, ahol az első kategória a 28 év alattiakat, a második a 28-32 éveseket, míg a harmadik a 32 évnél idősebbeket foglalja magába). A lehető legegyszerűbb eljárást alkalmaztuk az összetett változó előállításakor: kiszámítottuk, hogy összesen 36 kombináció létezik és a „Quick Cluster” klaszterelemző eljárásba betettük a négy

174 Ez esetben – a foglalkozás, beosztás mutatóját „kiegészítő dimenziók” jellegét tekintve – talán jogosabb „szülői státus”-ról beszélni (lásd korábbi lábjegyzetünket), bár a megkérdezett életének alakulása szempontjából ezek mind „ok-változónak” tekinthetők, tehát inkább „rétegeképző tényezők”.

175 Lásd erről bővebben: Ferge 1969:129-163.

176 Az egyes használati tárgyak meglétét olyan súllyal összegeztük, amely a következőképpen állt elő: 1 mínusz a tárgy előfordulási gyakorisága (így a ritkábban előforduló tárgyak nagyobb súlyt kaptak, míg a gyakrabban előfordulóak kisebbet).

változót („0 – 50 – 100” értékekkel, a kategóriák függvényében), majd 36 klasztert „kérve” lefutattuk. Bennünket is meglepett, hogy első kísérletünkre minden csoport – elfogadható számú elemmel – mintegy „megtelt”! Egyszerre teljesült tehát a csoportok (a „klaszterek”) belső „homogenitása” (mind a négy dimenzióban azonos értékek szerepeltek) illetve a markánsak (legalább egy-egy dimenzióban megfigyelhetőek) a különbségek a csoportok között.

A csoportok összetételére (és „magyarázóerejére”) vonatkozó információkat – az eddigi gyakorlatunkhoz hasonlóan – a „magyarázandó változók” bemutatása után, egy ábra (lásd a *Mellékletben a 4. ábrát*) formájában közöljük. Természetesen nem szűnt meg teljesen „hiányérzetünk”, de a csoportok későbbi „működését” (erős magyarázóerejét) látva némileg megnyugodott kutatói lelkiismeretünk.

(2) A magyarázandó változók

Elemzéseink során különböző *magyarázandó változókat* használtunk, ezek segítségével ellenőriztük a rétegtképző dimenzióinkat. Hosszas töprengés után végül öt magyarázó változót választottunk az elemzéshez, amelyek tartalmilag két téma köré rendeződnek. Az egyik a kérdezett *elégedettségének* mértéke, a másik pedig az, hogy a válaszadó szerint milyen tulajdonságok, körülmények szükségesek ahhoz, hogy valaki „*érvényesüljön az életben*”. Az elégedettséget *három idősíkra* bontottuk, azaz meghagytuk külön változóknak a múltat, a jövőre – itt kevésbé elégedettségről, inkább optimizmusról vagy borúlátásról kell beszélnünk – és a jelenre vonatkozó értékeket (ez utóbbi esetben *öt elemi mutató* aggregált változóját készítettük el).¹⁷⁷

A másik két magyarázandó változónk azt mutatta – ahogy már említettük –, hogy a kérdezett szerint mennyire szükségesek bizonyos tulajdonságok az érvényesüléshez. Az arra a kérdésre adott válaszokból, hogy „*A véleménye szerint mennyire szükségesek az alábbiak ahhoz, hogy az ember érvényesülhessen a mai magyar társadalomban?*” létrehoztunk egy aggregált változót (nevezhetjük a „*szkepszis-mutatónak*” is) a következő tulajdonságok

válaszainak értékeiből („*negatív értékek*”): *összeköttetés, tisztességtelen út, ügyeskedés*. Azok a válaszadók, akik ezekre a kérdésekre magas értékeket adtak, inkább úgy gondolkodnak, hogy az életben „nem éri meg tisztán játszani”, hiszen nem a tehetségen, nem a kitartáson múlik, hanem az összeköttetésekben és a szabályok megszegésére való hajlandóságban rejlik a siker kulcsa. Létrehoztunk egy másik változót is az ugyanerre a kérdés-együttesre adott válaszokból. Egy olyan főkomponenst alkottunk meg, amely e változók tartalmilag éppen ellenkezője (a „*pozitív értékek*” foglalja magába). A főkomponens magas értékei azt mutatják, hogy a kérdezett inkább azon a véleményen van, hogy a becsület, az erkölcs, az akarat, a jó modor, a kemény munka, a tudás és az, hogy jó szakmája és biztos munkahelye van valakinek, segít érvényesülni a társadalomban. Az „*érvényesülés-főkomponens*” megőrzött varianciája 45,78 százalék, amit – tekintettel arra, hogy hét változóból áll össze –, elfogadhatónak tartottunk (lásd alább az *1. táblázatot*).¹⁷⁸

Ezeket a (fentebb definiált „jelen-múlt-jövő”, „pozitív és negatív értékek”) magyarázandó változókat standardizált alakban használjuk az elemzések során.

Az öt változóból létrehoztunk egy „összesített elégedettség-mutatót”, mégpedig úgy, hogy az öt sztenderdizált érték átlagát számítottuk ki. Ügyeltünk arra, hogy a tartalmilag „ellentétes irányú” értéket (a „szkepszis-mutatót”) negatív előjellel vegyük figyelembe. Az így létrehozott aggregált változónkban az elégedettség és az optimizmus magasabb fokát nagyobb érték képviseli (ahol tehát összekapcsolódnak a „jelen-múlt-jövő” kedvező megítélései a tisztességes érvényesülés lehetőségébe, a tudásba, a kemény munkába és a becsületbe vetett erőteljesebb hittel). Tisztában vagyunk azzal, hogy ennek létrehozásával egyfajta értékítélet mellett „tesszük le voksunkat”. Most nézzük meg, hogy milyen viszonyban vannak a magyarázandó változóink egymással (lásd a 2. táblázatot).

Feltűnő a múlt megítélése és a pozitív érvényesülési mutató gyenge korrelációja, valamint a „múlt” és a „jövő” megítélésének egyfajta összekapcsolódása. Ugyanakkor a „jelen” helyzet mintha kevésbé befolyásolná a jövőbeli kilátások alakulását.

177 A kérdőív kérdései közül a partnerkapcsolatával, baráti kapcsolataival, a munkavállalási, a tanulási-önképzési lehetőségeivel illetve a jelenlegi életszínvonalával való elégedettség (öt fokú skálakon mért) mutatóinak egyszerű átlagát vettük.

178 Megkíséreltük a teljes változó-szett faktormajd főkomponens-elemzését is, de sorra akadályokba ütköztünk. Az hamar előtűnt, hogy a pozitív és a negatív attitűd-elemek erősen összekapcsolódnak, két külön dimenziót alkotnak.

1. táblázat: „Érvényesülés-főkomponens” (pozitív értékek)

„Véleménye szerint mennyire szükségesek az alábbiak ahhoz, hogy az ember érvényesülhessen a mai magyar társadalomban?” (Ötfokú skála, amelyen az 1-es az egyáltalán nem szükséges az elégedetlenségig, az 5-ös az elégedetlenségig jelenti.)

Mennyire szükséges az érvényesüléshez:	Kommunalitás	Faktorsúly
- becsület, erkölcs	,443	,666
- biztos (jó) munkahely	,397	,630
- jó modor	,516	,718
- kemény munka	,538	,734
- jó szakma	,435	,659
- akaraté, ambíció, rátermettség	,389	,624
- tudás, felkészültség	,487	,698

*Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont „Végzett hallgatók vizsgálata 2006–2007”.
Magyarázott variancia: 45,78%. (N=1490)*

Lássuk ezek után, hogyan alakulnak a korábbiakban megkonstruált magyarázó változóink függvényében ezek az elégedettségi mutatók!

(2.1) A elégedettség alakulása a rétegeképző tényezők szerint

Vizsgáljuk meg először az „összesített elégedettség-mutató” átlagainak alakulását az „életút-elemek” szerint (lásd az 1. ábrát a Mellékletben!). Megállapítható, hogy e változó magyarázó ereje önmagában nem túl magas (a variancia-analízis során számított $\text{Eta}^2 = 0,043$ – azaz a magyarázandó változó szóródását mindössze 4,3 százalékban magyarázza).¹⁷⁹ Ami leolvasható az ábráról: a legkedvezőbb helyzetet (az „összesített elégedettség-mutató” – a továbbiakban „ÖEM” – legmagasabb értékét: +0,429-et) a 24. sorszámú életút-csoportnál mértünk (ők azok, akik 25 éves korukban már önálló lakásban élnek partnerükkel, gyermektelenek, van teljes állásuk és

179 A variancia-analízis (vagy szórásanalízis) lényege: ha a függő változónk magas mérési szintű, míg a független változó alacsony (mint esetünkben is), a függő változó szóródását két részre bonthatjuk: a csoportosított kategóriák közötti és az azon belüli szórásra. Az előbbi a független változó által „magyarázott”, míg az utóbbi a „nem magyarázott” szórása a függő változónak. E két elem hányadosát nevezzük F-statisztikának (bizonyos küszöbérték meghaladása esetén beszélhetünk „szignifikáns hatásról”). Ha az F értéke nagy, úgy is mondhatjuk, hogy a csoportokon belüli szórások kicsik, míg a csoportok közöttiek nagyok – vagyis a csoportok „viszonylag jól elvannak különítve” egymástól a független változó által. Az Eta^2 („Eta-négyzet”) statisztika az összefüggés erősségét fejezi ki (a százszorosa a magyarázott szórással egyenlő százalékban). (Lásd erről: Székelyi – Barna 2002:166-175.)

2. táblázat: A magyarázandó változók korrelációs mátrixa

	Az elmúlt 10 évben hogyan alakult az Ön személyes helyzete?	A következő években hogyan alakul az Ön személyes helyzete?	Mennyire elégedett az Ön jelenlegi személyes helyzetével?	Érvényesülés negatív értékek	Érvényesülés pozitív értékek	Összesített elégedettség-mutató
Az elmúlt 10 évben hogyan alakult az Ön személyes helyzete?	1	,385**	,202**	-,134**	,001	,598**
A következő években hogyan alakul az Ön személyes helyzete?	,385**	1	,086**	-,125**	,072**	,582**
Mennyire elégedett az Ön jelenlegi személyes helyzetével? (Összevont)	,202**	,086**	1	-,126**	,231**	,570**
Érvényesülés negatív értékek (Összevont)	-,134**	-,125**	-,126**	1	-,289**	-,583**
Érvényesülés pozitív értékek (Főkomponens)	,001	,072**	,231**	-,289**	1	,551**
Összesített elégedettség-mutató	,598**	,582**	,570**	-,583**	,551**	1

(**): Szignifikáns összefüggések 0,001 szinten.

Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont „Végzett hallgatók vizsgálata 2006–2007”. (N=1490)

befejezték felsőfokú tanulmányaikat; szám szerint 117 fő a mintából). Az „ellenkező póluson” az 1. csoport található (itt az ÖEM = -0,413; jellemzőik az életút-elemek szempontjából: még szüleiknél élnek egyedül, gyermektelenül, van teljes állásuk, és még nem kezdték el a felsőfokú tanulmányaikat; létszámuk 23 fő a mintában).

Hasonló módon elemezhetjük a válaszadóink „réteghelyzet-elemek” mentén elkülönített csoportjait is (lásd a 2. ábrát a Mellékletben). Egyrészt megállapíthatjuk, hogy e tényező önálló magyarázó ereje a legmagasabb a négy tényező közül: 7,9 százalék. Itt az ÖEM „szélső értékeinek” eltérései is nagyobbak: míg a legjobb helyzetű csoport (sorszáma: 2.) esetében +0,590 az átlagérték, addig a legrosszabbnál (a 20-as sorszámnál) -1,049 a skálán. Ez utóbbi esetben igen egyértelmű – és bizonyos értelemben „várt” – réteggel jellemzőkkel találkozunk: ők azok, akik diplomájuk ellenére fizikai dolgozókként illeszkedtek be a munka világába (nem sokan vannak: 23 fő a mintából). Azok a vállalkozók képezik az „ellenkező pólust”, akik nagy (4-5. ötdöbe eső) „hozzáadott értékű” munkát végeznek. Nagyon hasonló kedvező helyzetet regisztráltunk annál a csoportnál (sorszáma: 17; ÖEM = +0,582), akik beosztott diplomásként nagyobb (100-nál több alkalmazottat foglalkoztató) munkahelyen „nagyon magas hozzáadott értékű” munkát végeznek (a legelső ötdöbe kerültek ebből a szempontból).

Lényegesen kisebb az „előzmény-elemek” szerint elkülönített csoportok magyarázó ereje az ÖEM mutatójára (az Eta² értéke mindössze 0,028), de a „szélső pólusok” jellemzői itt is igen tanulságosak (lásd a 3. ábrát a Mellékletben!). A legkedvezőtlenebb viszonyokat azoknál a megkérdozetteknél mértünk (sorszáma: 3; ÖEM = -0,439), akik apja¹⁸⁰ betanított munkás – holott a nagyszülők között van (legalább egy) érettségizett. A legkedvezőbb elégedettség-mutatót azoknál találtuk (sorszáma: 20; ÖEM = +0,346), akik apja diplomás szabadfoglalkozású és nincs magasabban iskolázott a felmenők (nagyszülők) között.

Végül vegyük szemügyre a „háttér-elemek” szerinti csoportokat is az adott szempontból (lásd a 4. ábrát a Mellékletben)! E változó magyarázó ereje a második legnagyobb (6,9 százalék) – és igen jellegzetes az egyes „szélsőséges rétegek” tulajdonságai is. A két legegységesebb a 16. és a 35. sorszámu csoport (ÖEM = +0,580 illetve +0,574), amelyek

180 Itt is kiemeljük, hogy bizonyos esetekben – ha hiányoztak az apa ide vonatkozó adatai – az anya foglalkozását szerepeltetjük.

közös jellemzője, hogy felső anyagi helyzetben élő (harmadik tercilis) „idősebb” (legalább 33 éves) nőket foglalnak magukba (apró különbség: egyik fővárosi, másik vidéki). A legegységesebbeknek azok a „középkorú” (28-32 éves) nők bizonyultak, akik középső anyagi helyzetben (második tercilis) vidéken élnek (sorszáma: 33; ÖEM = -0,408). Itt is nagyon hasonló a „szomszédos csoport”: csak anynyiban különböznek, hogy fővárosiak (sorszáma: 24; ÖEM = -0,389).

(2.2) A páros teljes faktoriális modellek

Mint a bevezetőnkben említettük: itt is próbára tesszük a „páros teljes faktoriális modelleket”,¹⁸¹ megnézzük, hogyan hatnak egymásra az egyes réteggépző tényezők, amikor az ÖEM mutatóra gyakorolt magyarázó erejüket vizsgáljuk. Amire kíváncsiak vagyunk: a kétdimenziós oksági modellekben milyen „interakciókat” és „interferenciákat”¹⁸² mutat az „életút-elem” a másik három stratifikációs tényezővel.

A következő táblázat foglalja össze a „páros teljes faktoriális modellek” legfontosabb statisztikáit (lásd a 3. táblázatot).

Mint a fenti adatokból kiolvasható, az „életút-elemek” a „réteghelyzet-elemekkel” alkotja a legerősebb páros magyarázó modellt: a magyarázandó változó teljes szóródásának 46,3 százalékát magyarázzák (E² = 0,463). Ehhez nagyban hozzájárul a két változó erős

181 Ha több független (magyarázó) változót vizsgálunk egyszerre, azt is figyelembe kell vennünk, hogy ezek kölcsönhatásban vannak egymással. Hogy kiszűrjük ezeket a torzító tényezőket, úgy is elvégezhetjük a számításokat – egy speciális algoritmus segítségével –, hogy az egyik magyarázó változó értékeit rögzítjük, és így nézzük meg a többi hatását. Minden független változó értékeire ugyanezt a számítást elvégezve megkaphatjuk a magyarázó változók „vegytisza hatásait”. Ezt az eljárást nevezzük „teljes faktoriális modellnek”, amelyben az Eta értékek mutatják az eredeti – a kölcsönhatások kiszűrése előtti – „magyarázó erőt”, míg a Beta értékek a „vegytisza” hatásokat. Az egyes magyarázó változók kategóriái szerinti átlageltérések hasonló módon kétféleképpen számíthatók, így megkaphatjuk a csoportonkénti „nyers” és „adjusztált” értékeket is az eljárás során. A modellbe bevont magyarázó változók együttes magyarázó erejét az R² érték fejezi ki. (Lásd erről: Székelyi – Barna 2002:175-191.)

182 „Interakció”: A magyarázó változók kölcsönhatásaiból eredő plusz magyarázó erő; „interferencia”: az Eta és a Beta értékek különbsége, valamely „ok” változó magyarázó erejének csökkenése a másik „ok” változó hatására

3. táblázat: A „páros teljes faktoriális modellek” legfontosabb adatai (SPSS outputok)¹⁸³

1. modell: "Életút" és "Réteghelyzet" (N = 1457)	Sum of Squares	Sig.	Eta	Beta	Eta Squared	BetaSquared
Main Effects (Combined)	170,9	0,000				
"Életút-elemek"	62,9	0,000	0,208	0,192	0,043	0,037
"Réteghelyzet-elemek"	108,0	0,000	0,286	0,283	0,082	0,080
2-Way Interactions	501,3	0,000				
Model	672,2	0,000				
Residual	780,9					
Total	1453,2					
<i>R Squared</i>	0,118					
<i>E Squared*</i>	0,463					
2. modell: "Életút" és "Előzmények" (N = 1426)	Sum of Squares	Sig.	Eta	Beta	Eta Squared	BetaSquared
Main Effects (Combined)	98,4	0,000				
"Életút-elemek"	66,0	0,000	0,214	0,207	0,046	0,043
"Előzmény-elemek"	32,4	0,082	0,164	0,152	0,027	0,023
2-Way Interactions	518,5	0,007				
Model	616,9	0,000				
Residual	821,8					
Total	1438,7					
<i>R Squared</i>	0,068					
<i>E Squared*</i>	0,429					
3. modell: "Életút" és "Háttérelmek" (N = 1457)	Sum of Squares	Sig.	Eta	Beta	Eta Squared	BetaSquared
Main Effects (Combined)	144,3	0,000				
"Életút-elemek"	62,9	0,000	0,208	0,205	0,043	0,042
"Háttér-elemek"	81,4	0,000	0,262	0,253	0,069	0,064
2-Way Interactions	435,7	0,000				
Model	580,0	0,000				
Residual	873,2					
Total	1453,2					
<i>R Squared</i>	0,099					
<i>E Squared*</i>	0,399					

Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont „Végzett hallgatók vizsgálata 2006–2007”. (*) Számított érték (a „Model” és a „Total” hányadosa)

1 Az egyes megnevezések jelentése (a „Sum of Squares” oszlopban lévő értékek): „Total” – a magyarázandó változó teljes szórásnégyzete (az átlagoktól való eltérések négyzetösszege); „Main Effects (Combined)” – a két „ok” változó által magyarázott szórásnégyzetek összege; „2-Way Interactions” – a két „ok” változó interakcióiból származó magyarázott szórásnégyzet; „Model” – a „Main Effects” és a „2-Way Interactions” összege; „Residual” – a „Total” és a „Model” különbsége. Az egyes változók neve után az általuk magyarázott szórás összege szerepel.

interakciója (szignifikáns: $P < 0,001$; aránya a teljes magyarázott szórásból: 74,6 százalék; 501,3 a 672,2-ből; az R^2 értéke mindössze 0,118). Ugyanakkor igen erős az *interferencia*: az „életút-elemek” változójának magyarázó ereje 7,7 százalékkal csökkent (Eta = 0,208; Beta = 0,192). Az „előzmény-elemek” magyarázó ereje önmagában – mint azt fentebb is említettük – igen alacsony (Eta² értéke 0,028; az F függetlenségi próba eredménye: $P = 0,087$). Az „életút-elemekkel” kombinálva viszont együttes magyarázó erejük magas (42,9 százalékos). Kétségtelen ugyanakkor, hogy itt a legerősebb az interakciók hatása (a teljes magyarázott szórás 84,1 százaléka), míg az interferenciaké igen gyöngye (az „életút-elemek” változójának magyarázó ereje mindössze 3,3 százalékkal csökkent). Végül a „háttér-elemekkel” alkotott páros magyarázó modell ereje a leggyengébb (mindössze 39,9 százalékos). Az interakció itt is viszonylag erős: 75,1 százalékos, míg az interferencia alig kimutatható (1,4 százalékos az „életút-elemek” változójának Eta és Beta értékei közötti eltérés).

Lássuk, *hogyan változtatja meg az „életút-elemek” által kialakított csoportok ÖEM átlagértékeit a másik három magyarázó változó hatása!* Először a „réteghelyzet-elemek” kapcsán elemezzük a két magyarázó változó kölcsönhatását. Eszerint a 17. „életút-csoport” esetében találtuk a legnagyobb „elmozdulásokat”: míg eredetileg az ÖEM értéke itt -0,049 volt, a réteghelyzetük hatását kiszűrve azt tapasztaltuk, hogy ez az érték +0,142-re változott. Ebből arra következtethetünk, hogy e csoport réteghelyzete – az elégedettségi mutató alakulása szempontjából legalábbis – a lehető legkedvezőtlenebbül alakul. Az „ellenkező póluson” a 15. csoport található, akik esetében a +0,146-os ÖEM érték +0,027-re csökkent. Itt tehát az állapítható meg, hogy e csoport viszonylag kedvező elégedettségi mutatói mögött rendkívül előnyös réteghelyzetük hatása található.¹⁸³ Ha az ellenkező irányú folyamatokat elemezzük, akkor kiderül, hogy az életút alakulása elsősorban a 23. „réteghelyzet-csoportra” hat pozitív értelemben: míg e csoport ÖEM átlagértéke a keresztthatások nélkül -0,553 volt (az egyik legalacsonyabb érték), addig a kölcsönhatások következtében -0,484-re mérséklődött.

183 A két csoport jellemzői az életút-elemek mentén: a 17. csoport tagjai 25 éves korukban már elköltöztek otthonról, teljes állásban dolgoznak, van állandó partnerük, nincs gyermekük és elkezdték felsőoktatási tanulmányaikat (57 fő a mintában). A 15. csoport esetében szintén megállapítható, hogy szintén elköltöztek a „mama-hoteltől”, van partnerük és gyermekük, de még nem kezdték el felsőfokú tanulmányaikat (47 fő a mintában).

(3) Összevont rétegtképző tényezők – a négydimenziós rétegtképzésmodell

Most érkeztünk el az elemzésünkben ahhoz a ponthoz, amikor arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy ha egyszerre lép be a magyarázó modellünkbe mind a négy dimenzió, akkor milyen hatással vannak a magyarázandó változókra. Más szóval: *melyik rétegtképző dimenzió van az egyes életmód-mutatókra a legerősebb hatással, ha figyelembe vesszük az interferenciákat is.* Azonban a vizsgálat ezen pontján egy *technikai jellegű akadályba ütközünk.* Ugyanis ha többdimenziós magyarázó modellt alkalmazunk, a korábban létrehozott nagyszámú csoportok négy dimenziós elemzése még az erősebb számítógépeket is „kiakasztja”.

Kénytelenek vagyunk tehát ezeket a sok (23-36) kategóriát tartalmazó „finom változókat” összevonni. Ezért – ahogy a korábbi tanulmányokban erre utaltunk – a modellünk alapjául szolgáló vizsgálatban a számos csoportból álló dimenziókat össze kellett vonni.¹⁸⁴ Jelen elemzésben hiába kísérleteztünk a „*dominánsan deduktív*” módszerekkel, be kellett látnunk, hogy csak a „*dominánsan induktív*” eljárások a célravezetők: egyszerűen rendre magasabb volt az utóbbi összevont változók magyarázó ereje

184 Eljárásunk a következő lépéseket foglalja magába: (1) az egyes rétegtképző ismérvek csoportjait megfeleltetjük a magyarázandó változók (esetünkben az öt elemi elégedettségi mutató) „mintatérben” a centroidjaiknak (átlagértékeik az öt változóban); (2) készítünk ebben a mintatérben egy hierarchikus klaszterelemzést a centroidokra – ez egy (dendrogram formájában megjelenő) „összevonási javaslat”, amely leírja: mely centroidok vannak egymáshoz közel; (3) a „javaslatok” alapján *mi magunk* készítünk egy összevonást (ezért nevezhetjük „*dominánsan deduktív*” eljárásnak; az „életút-elemek” esetében 5-8 csoportos összevonásokkal kísérleteztünk az eredeti 28 csoportból) és megvizsgáljuk, hogy az összevont változót milyen arányban őrzi meg a magyarázó erejét az eredetihez képest (variancia-analízis segítségével), majd meghozzuk a döntésünket: mely összevont magyarázó változót használjuk a következőkben; (4) ugyanezen összevonásokat úgy is elkészíthetjük, hogy a nem hierarchikus klaszterelemző eljárásra bízunk – *mi csak a kívánt klaszterek elemszámát adjuk meg* – és a megőrzött magyarázóerő alapján döntünk: mely csoportosítást fogadjuk el (itt is 5-8 csoporttal kísérleteztünk). Ez utóbbi eljárást nevezhetjük „*dominánsan induktívnek*”, hiszen az összevonások eredményébe alig van a kutatónak beleszólása. (Lásd erről a „*visszacsatolós*” metódusról részletesebben: Angelusz – Tardos 1991; Kabai 2006.)

ugyanolyan elemszámoknál.¹⁸⁵ Végül minden réteg dimenzióból *hét-hét elemű összevont változót készítettünk* (mivel a hateleműek már lényegesen kisebb magyarázó erőt őriztek meg az eredetiből). A 4. táblázatban láthatjuk, hogy az OEM változó szempontjából minden rétegeképző-dimenzió legalább 74 százalékot megőrzött az eredeti magyarázóerejéhez képest (a legsikeresebb összevonást a „réteghelyzet-elemek” esetében készítettük: itt az eredeti magyarázó erő 82,3 százalékát sikerült megőrizni). Az összevonások után a négy változó együttes magyarázóereje (az R2 értéke) 13,6 százalék.

A következő ábránkon nyomon követhető (lásd az 1. ábrát), hogyan is „viselkednek” az egyes rétegeképző tényezőink az „összesített elégedettség-mutató” szempontjából, ha figyelembe vesszük a *kölcsönhatásaikat* is. Első ránézésre is megállapítható, hogy a „réteghelyzet-elemek” meghatározó jelentősége alig változott: az „interferenciák” hatására is a legerősebb magyarázó változó. Itt a Beta értékeket tüntettük fel („B”), amely 0,22-nek adódott, ez 0,03 százalékkal kisebb, mint az Eta érték („C”). Az „életút-elemek” magyarázó ereje a másik három változó hatására ennél jelentősebb mértékben csökkent (C = -0,05), a Beta érték (0,14) a harmadik legerősebb. Nagyobb jelentőséggel bír a „háttér-elemek” mutatója: a Beta itt 0,17 ugyanakkor a veszteség ez esetben a legnagyobb (C = -0,06). Végül az „előzmény-elemek” magyarázó ereje a legcsekélyebb (Beta = 0,11), míg a kölcsönhatásokból eredő veszteség -0,04.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a vizsgált friss diplomások elégedettségének alakulása elsősorban attól függ, hogy „*hova jutott*” (foglalkozása, beosztása, a végzett munka „hozzáadott értéke” és a munkahely nagysága). Másodsorban a „*körülményeket*” (neme, kora, lakóhelye és anyagi helyzete) érdemes figyelembe venni, harmadsorban az „*életút-elemek*” (önállóság, párkapcsolat, gyermek, munkavállalás és tanulás „időzítésének” jellegzetességei). A legkisebb mértékben az „*előzmények*” (szülők foglalkozása, anyagi helyzete, nagyszülők iskolázottsága) függvénye a „*jól-létérzete*” alakulása.

Érdemes azt is megvizsgálni, hogy „*összességé-*

185 Az alkalmazott klaszterelemző eljárások: a *Quick Cluster* (MacQueen által kidolgozott „*nearestcentroidsorting*” k-középnem hierarchikus módszer), valamint a *Hierarchical Cluster* (agglomeratív hierarchikus eljárás). Lásd erről bővebben: Anderberg 1973; Füstös – Meszéna – Simonné 1986; Füstös 2002; vagy Norusis 1994, valamint ezek kombinált, iteratív alkalmazási lehetőségeiről: Kabai Imre és Pálvölgyi Miklós modelljének alkalmazási kísérleteit. Az eljárás első közlése: Kabai – Pálvölgyi 1986.

ben” az *elégedettség-érzetük miből is tevődik össze*. Az aggregált változónk értéke akkor magas, ha a jelen, a múlt és a jövő egyaránt „elégedettséggel tölti el”, ugyanakkor hisz a pozitív tényezők fontosságában a boldogulását illetően és bízik abban is, hogy a negatív tényezők nem játszanak közre.

A 4. táblázatból az olvasható ki, hogy ezek az „elégedettség-dimenziók” önmagukban hogyan kapcsolódnak össze a rétegeképző tényezőinkkel. Érdekes – és tanulságos – „átrendeződéseknek” lehetünk tanúi! Egyrészt megállapíthatjuk, hogy *elégedettségük a jelenlegi helyzetükkel* magyarázható a legsikeresebben a négy általunk alkotott rétegeképző tényezővel: a négydimenziós teljes faktoriális modellünk magyarázó ereje meghaladja az összesített mutató esetében mért értéket (itt R2 = 0,158). Az is tanulságos, hogy ebben a modellben az „*életút-elemek*” magyarázó ereje a második legnagyobb (Beta = 0,177) a „*réteghelyzet-elemek*” után (Beta = 0,219).

Érdekesen alakul a *jövő megítélése*: miközben itt a réteghelyzet jelentősége alaposan háttérbe szorul (Beta = 0,135), addig a „*háttér-elemek*” és az „*életút-elemek*” relatív jelentősége megnő (a vizsgált értékek: 0,180 illetve 0,176). Az érvényesülés negatív tényezőinek alakulása a legkevésbé megbecsülhető a bevont magyarázó változóink alapján (R2 = 0,084) – itt viszont a réteghelyzet és az életút magyarázó ereje egyenlő (mindkét Beta = 0,126). Az „*életút-elemek*” magyarázó ereje a kölcsönhatások következtében a múlt megítélésénél szenved el a legnagyobb veszteséget: az Eta és a Beta különbsége itt: -0,076.

Végül, ha egyfajta mérleget szeretnénk készíteni az oksági modelljeink működéséről, akkor tekintsük át – az 5. táblázat adatai révén – az *egy-egy elemi változók és összevont változataik* magyarázó erejének alakulását az „összesített elégedettség-mutató” esetében! Megfigyelhető, hogy a „*réteghelyzet-elemek*” magyarázó ereje a legnagyobb itt is (az elemi változók Eta-négyzeteinek összege 0,078). Ha kiemeljük a *megkérdéztet réteghelyzetének mutatóját*, az önmagában igen jelentős: 0,057.

Tanulságos, hogy az – általunk konstruált – „*hozzáadott érték*” mutatójának bevonása már jelentősen növeli a magyarázó erőt (Eta-négyzet 0,018). Ha mindhárom „*réteghelyzet-elem*” magyarázó erejét figyelembe vesszük, akkor ezek aránya összesen 0,078 (vagyis az „összevont elégedettség-mutató” szóródásának 7,8 százalékát képes ez a három változó együttesen magyarázni). Ha a három változó

4. táblázat: Az összevonások hatása az egyes stratifikációs tényezők magyarázó erejére

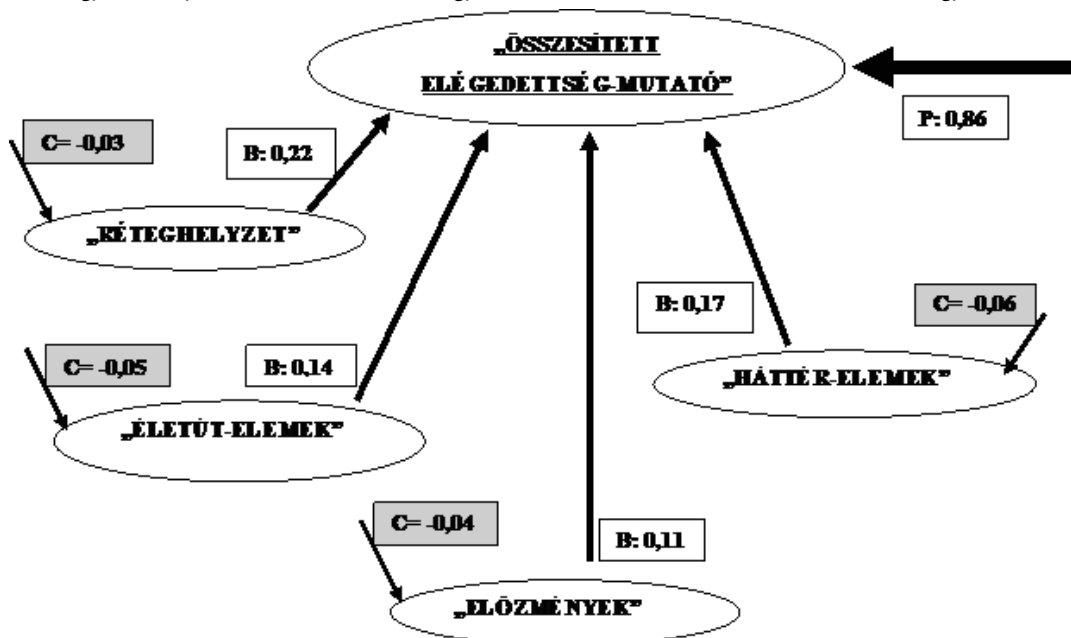
Megnevezés	Összevonás előtt		Összevonás után		Magyarázó erő változása (*)
	Csoportok száma	ETA-négyzet	Csoportok száma	ETA-négyzet	
Életút-elemek	28	0,043	7	0,032	74,4
Réteghelyzet-elemek	23	0,079	7	0,065	82,3
Előzmény-elemek	26	0,028	7	0,022	79,6
Háttér-elemek	36	0,069	7	0,054	78,3
Együttes magyarázó erő (R-négyzet)				0,136	

(*): A "megmaradt" magyarázó erő az eredetihez képest (%-ban).

Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont „Végzett hallgatók vizsgálata 2006-2007”. (N= 1523)

1. ábra: Az „összesített elégedettség-mutató” teljes faktoriális modellje az összevont rétegtképző tényezőkre.

B: Béta értékek, C: az interferenciák (az Eta és a Beta értékek különbsége); P: a be nem vont változók magyarázóereje; a bevont változók a magyarázandó változó szórásának 14 százalékát magyarázzák)

Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont „Végzett hallgatók vizsgálata 2006-2007”. (N= 1523)

5. táblázat: Az egyes magyarázandó változók teljes faktoriális modelljének értékei az összevont rétegtképző tényezőkre

		Életút- elemek	Réteghely- zet- elemek	Előzmény- elemek	Háttér- elemek	R-négyzet
Az elmúlt 10 évben hogyan alakult az Ön személyes helyzete?	Beta	0,128	0,189	0,112	0,224	0,141
	Interferencia (Beta-Eta)	-0,076	-0,017	-0,045	-0,052	
Mennyire elégedett az Ön jelenlegi sze- mélyes helyzetével? (Összevont)	Beta	0,177	0,219	0,120	0,168	0,158
	Interferencia (Beta-Eta)	-0,064	-0,052	-0,045	-0,059	
A következő évek- ben hogyan alakul az Ön személyes helyzete?	Beta	0,176	0,135	0,112	0,180	0,117
	Interferencia (Beta-Eta)	-0,051	-0,017	-0,014	-0,073	
Érvényesülés negatív értékek (Összevont)	Beta	0,126	0,126	0,128	0,157	0,084
	Interferencia (Beta-Eta)	-0,031	-0,023	-0,015	-0,034	
Érvényesülés pozitív értékek (Főkompo- nens)	Beta	0,109	0,237	0,123	0,152	0,122
	Interferencia (Beta-Eta)	-0,040	-0,036	-0,035	-0,037	
ÖSSZESÍTETT ELÉGEDETTSÉG- MUTATÓ	Beta	0,139	0,220	0,106	0,173	0,136
	Interferencia (Beta-Eta)	-0,46	-0,34	-0,40	-0,59	

Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont „Végzett hallgatók vizsgálata 2006–2007”. (N= 1523)

együttes magyarázó erejét a teljes faktoriális modellel tesszük próbára, akkor csak egy *csekély mérvű veszteséggel* kell számolnunk, amelyek az interferenciákból erednek (az R-négyzet értéke: 0,074). A „finomabb” összevonás révén az elemi változók közel száz kombinációs lehetőségéből 23 csoportot definiáltunk. Ennek az aggregált változónak a magyarázó ereje (Eta-négyzet) immáron 0,082. Ha a további (7 elemű) összevonás hatását vizsgáljuk, a veszteség 17,7 százalékos, a megmaradt magyarázó erő 0,065 (lásd fentebb a 4. táblázatban is).

Az adataink révén hasonló módon elemezhetjük a többi rétegtképző tényezők hatásán és annak változásait az összevonások következtében. Ha abból indulunk ki, hogy a vizsgálatainkba bevont 15 elemi változó összesen 17,5 százalékos magyarázó erőt képviselt (az Eta-négyzeteik összege szerint), akkor *nincs okunk különösebb elégedetlenségre*, amikor megállapítjuk, hogy ennek közel negyötödét (77,7 százalékát), azaz 13,6 százalékos magyarázó erőt képvisel négydimen-

ziós teljes faktoriális modellünk a 7 eleműre összevont változókkal. Különösen értékes ez az arány, ha csak az – általánosan elfogadott – *saját réteghelyzet* tényező magyarázó erejével hasonlítjuk össze: ekkor a munkánk eredményeként elkönnyvelhetjük a közel két- és félszeres növekedést (a szorzó: 2,39).

Megállapíthatjuk, hogy *modellépítő eljárásunk számtalan előnnyel jár*. Egyrészt (mint erre fentebb utaltunk) *viszonylag magas magyarázó erővel bír*, de legalábbis sokat megőriz az elemi változókéhoz képest. Másrészt a nagyszámú elemi „okási mutató” egy olyan *rendezett struktúráját biztosítja* az empirikus elemzések során, amely révén pontosan nyomon követhetjük ezek egymáshoz viszonyított magyarázó erejét, hatásmechanizmusait. Külön kiemeljük, hogy az „életút-elemek” *beemelése modellünkbe* – a táblázatunk adatai szerint – egynegyedével emelte a hagyományosnak tekinthető (a három másik csoportba összevont) magyarázó változók erejét. Nem is beszélve arról, hogy egy *új*, a mai fia-

6. táblázat: A magyarázó változók rendszere, magyarázó erejük alakulása az „összevont elégedettség-mutató” esetében

Magyarázó változók és összevont „elemek”	Elemi változók (Eta-négyzetek)	Teljes faktoriális modellek „elemenként” (R-négyzetek)	Páros teljes faktoriális modellek a „finomabb” összevonásokra (Eta-négyzetek)	Négydimenziós teljes faktoriális modell a „7 elemű” összevonásokra (Eta-négyzetek)
Az önállósodás a 25. évben	0,007	0,032	0,046	0,034
A gyermekvállalás a 25. évben	0,003			
A munkavállalás a 25. évben	0,015			
A tanulmányok a 25. évben	0,008			
A párkapcsolat a 25. évben	0,006			
Életút-elemek (összesen)	0,039			
A megkérdezett réteghelyzete	0,057	0,074	0,082	0,065
Hozzáadott érték (ötödök)	0,018			
Munkahely nagysága	0,004			
Réteghelyzet-elemek (összesen)	0,078			
Szülők foglalkozása	0,018	0,022	0,027	0,021
Magasabban iskolázott nagyszülő	0,001			
Életkörülményeik 14 évesen (harmadok)	0,004			
Előzmény-elemek (összesen)	0,023			
Neme	0,005	0,033	0,069	0,054
Kora (3 kategória)	0,006			
Lakóhelye (14 évesen)	0,001			
Anyagi helyzetük most (harmadok)	0,023			
Háttér-elemek (összesen)	0,035			
MIND ÖSSZESEN	0,175			

Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont „Végzett hallgatók vizsgálata 2006–2007”. (N= 1523)

talok helyzetét mind inkább jelentősen befolyásoló, *ismérv-együttessel gazdagítottuk* az empirikus társadalomkutatás eszköztárát.

Felhasznált irodalom

Anderberg, Michael 1973 *Clusteranalysis for applications*. Academic Press, New York.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1991 Kulturális-interakciós rétegződés. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert szerk. *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. ELTE Szociológiai Intézet és Magyar Közvélemény-kutató Intézet, Budapest, 9-32.

Du Bois-Reymond, Marcus 1998 I don't want to commit myself yet: young people's life concepts, *Journal of Youth Studies*, 1:63-79.

Ferge Zsuzsa 1969 *Társadalmunk rétegződése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Füstös László – Meszéna György – Simonné Mosolygó Nóra 1986 *A sokváltozós adatelemzés statisztikai módszerei*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Füstös László 2002 *Sokváltozós statisztikai modellezés a társadalomtudományokban*. Módszertani füzetek MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest.

Gábor Kálmán 1992 szerk. *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged.

Gábor Kálmán – Kabai Imre – Matiscsák Attila 2003 *Információs társadalom és az ifjúság*. Belvedere, Szeged.

Gábor Kálmán 2012 *Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok*. Belvedere, Szeged.

Kabai Imre – Pálvolgyi Miklós 1986 Tipológiai-képzítés klaszterelemzés segítségével. Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. *Szociológia*, 3-4:531-542.

Kabai Imre – Wölcz Judit – Winkler Mónika – Béki Orsolya – Tóth Gábor 2007 szerk. *Mi lesz velünk a diploma után?* Diákkötet. ZSKF TKK Könyvek 1. L'Harmattan – ZSKF, Budapest.

Kabai Imre 2006 *Társadalmi rétegződés és életesemények. A magyar fiatalok a posztindusztriális korszakban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Kabai Imre 2009a *Az önállósodás folyamatai a diplomások első 25 évében*. In Somlai Péter és mtsai szerk. *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Pallas Kiadó, Budapest, 391-419.

Kabai Imre 2009b *Hogyan alakul a diplomások életútja?* ZSKF TKK Füzetek 2. L'Harmattan – ZSKF, Budapest.

Kabai Imre – Krisztián Viktor – Kenéz Anikó – Goór Judit 2012 „Merészen beilleszkedni...” A ZSKF „párbeszéd-modelljéről”, amely összeköti a felsőoktatást a munka világával. ZSKF TKK Füzetek 15. L'Harmattan – ZSKF, Budapest.

Kolosi Tamás – Keller Tamás 2010 Kikristályosodó társadalomszerkezet. In Kolosi Tamás – Tóth István György szerk. *Társadalmi riport 2010*. Társki Budapest, 105-138.

Kolosi Tamás – Tóth István György – Keller Tamás 2008 Rendszerváltás, nyertesek és vesztesek. In Kolosi Tamás – Tóth István György szerk. *Újratervezés – Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben*. Társki, Budapest. 11-50.

Norusis, Marija 1994 *SPSS Professional Statistics*. SPSS Inc, Chicago, 83-125.

Róbert Péter 1997 Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle* 2:5-48.

Somlai Péter – Bognár Virág – Tóth Olga – Kabai Imre 2007 *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Wallace, Claire – Jones, Gill 1992 Ifjúság, család, polgárrá válás. In Gábor Kálmán *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged, 104-111.

Mellékletek

1. melléklet: Az életeseményekre vonatkozó kérdések a „Végzett hallgatók vizsgálata 2006–2007” c. kutatás kérdőívében

III.C. ÉLETÚT ELEMEEK

III.C.1. Mikor történtek meg az alábbi életesemények Önnel, illetve ha még nem történtek meg, mikor fognak?

	Megtörtént	Megtörténik	Soha	NT	NV
	... éves koromban				
1 – először eldönteni, milyen foglalkozása, szakmája lesz			99	-1	-2
2 – befejezni tanulmányait			99	-1	-2
3 – először teljes állást vállalni			99	-1	-2
4 – először elég pénzt keresni ahhoz, hogy gondoskodhasson magáról			99	-1	-2
5 – először állandó partnerrel együtt élni			99	-1	-2
6 – először elköltözni a szülői háztól, szülőtől függetlenül élni			99	-1	-2
7 – először megházasodni			99	-1	-2
8 – először önálló, saját lakásba költözni			99	-1	-2
9 – először apa/anya lenni (első gyermek)			99	-1	-2
10 – először különélni, elválni			99	-1	-2
11 – újra állandó partnerrel együtt élni, újraházasodni			99	-1	-2
12 – először elveszíteni állását			99	-1	-2
13 – először munkanélkülivé válni			99	-1	-2
14 – további gyermek(ek)			99	-1	-2

2. melléklet: Az összevont életút-változók alpmegoszlásai:

2.1. táblázat: Elszakadás a szülői háztól (megtörtént a 25. évben)

	Fő	Százalék
1 még egyik sem	205	13,5
2 már eleget keres az önellátáshoz	321	21,1
3 már elköltözött a szülői házból	468	30,7
4 már önálló lakásba költözött	529	34,7
Összesen	1523	100,0

Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont „Végzett hallgatók vizsgálata 2006–2007”. (N= 1523)

2.2. táblázat: Iskolai életút (megtörtént a 25. évben)

	Fő	Százalék
1 még nem kezdte el a középiskolát	28	1,9
2 már elkezdte a középiskolát	36	2,4
3 már befejezte a középiskolát	527	34,6
4 már elkezdte a felsőfokú képzést	328	21,6
5 már befejezte a felsőfokú képzést	603	39,6
Összesen	1523	100,0

2.3. táblázat: Munkahelyi életút (megtörtént a 25. évben)

	Fő	Százalék
1 még nem volt munkája	108	7,1
2 már vállalt munkát	80	5,2
3 már vállalt teljes állást	1105	72,5
4 már veszítette el állását	52	3,4
5 már volt munkanélküli	179	11,8
Összesen	1523	100,0

2.4. táblázat: Párkapcsolat (megtörtént a 25. évben)

	Fő	Százalék
1 még nem volt partnere	557	36,6
2 már élt állandó partnerkapcsolatban	559	36,7
3 már élt házasságban	349	22,9
4 már veszítette el partnerét	39	2,6
5 már lépett új partnerkapcsolatba	18	1,2
Összesen	1523	100,0

2.5. táblázat: Gyermekvállalás (megtörtént a 25. évben)

	Fő	Százalék
1 még nincs gyermeke	1274	83,7
3 már van egy gyermeke	192	12,6
5 már van két gyermeke	57	3,7
Összesen	1523	100,0

3. melléklet: A munkahelyi készségekre, kompetenciákra vonatkozó kérdések a „Végzett hallgatók vizsgálata 2006–2007” c. kutatás kérdőívében

V. A MUNKÁHOZ SZÜKSÉGES KÉSZSÉGEK, KOMPETENCIÁK

V.A. A következő készségek, kompetenciák mennyiben szükségesek ahhoz, hogy Ön sikerrel ellássa jelenlegi (legutolsó) munkáját, hogy sikeres legyen a munkahelyén? Osztályozzon 1-től 5-ig, ahol az 5-ös azt jelenti, hogy egy a készség, kompetencia elengedhetetlenül szükséges mindezekhez, a 4-es azt, hogy fontos, a 3-as, hogy fontos is meg nem is, a 2-es, hogy egy kicsit fontos, míg az 1-es, hogy egyáltalán nem fontos. [-1 -2]

V.B. Majd abból a szempontból is osztályozza le az egyes kompetenciákat, hogy – megítélése szerint – Ön mennyiben rendelkezik ezekkel a szükségeshez képest. Itt is 1-től 5-ig osztályozhat, de itt az 5-ös azt jelenti, hogy sokkal nagyobb mértékben rendelkezik ezzel a készséggel, mint ami a mostani munkájához szükséges, a 4-es, hogy nagyobb mértékben, a 3-as, hogy éppen a szükséges mértékben, a 2-es, hogy kisebb mértékben, míg az 1-es, hogy sokkal kisebb mértékben annál, mint ami a mostani munkájához szükséges (tehát a 3-as osztályzat tekinthető az „ideálisnak”). [-1 -2]

V.C. Végül, gondolja végig, hogy az a munka, amit Ön a legszívesebben végezne, az egyes kompetenciákat milyen mértékben venné igénybe! Osztályozzon 1-től 5-ig, ahol az 5-ös azt jelenti, hogy egy a készség, kompetencia elengedhetetlenül szükséges ahhoz a munkához, amit Ön a legszívesebben végezne, a 4-es azt, hogy fontos, a 3-as, hogy fontos is meg nem is, a 2-es, hogy egy kicsit fontos, míg az 1-es, hogy egyáltalán nem fontos. [-1 -2] KÉRDEZŐ! HA MÉG SOHASEM DOLGOZOTT, CSAK AZ V.C.-T KÉRDEZD!

Készségek, kompetenciák	V.A. Mennyire szükséges munkájához	V.B. Mennyiben rendelkezik vele	V.C. Amilyen munkát végezni szeretne*
01. Elméleti szaktudás, felkészültség			
02. Szaktudás alkalmazása a gyakorlatban			
03. Innovatív készség, újító szellem			
04. Probléma-megoldási készség, leleményesség			
05. Nagy munkabírási, kitartás			
06. Beszédkészség			
07. Íráskészség, fogalmazási készség			
08. Kéz ügyesség			
09. Nyelvtudás			
10. Számítógép-ismeret, informatikai tudás			
11. Emberi konfliktusok kezelése			
12. Konfliktustűrés			
13. Együttműködés egy csapattal			
14. Megfelelő csapatszellem kialakítása			
15. Munkaszervezés			
16. Mások szakmai vezetése			
17. Mások irányítása, utasítás			
18. Egyéb 1:			
19- Egyéb 2:			
20. Egyéb 3:			

Absztrakt

A tanulmány-sorozat harmadik darabjában arra teszünk kísérletet, hogy a korábbiakban kifejtettek mintájára „újraalkossuk” a négydimenziós rétegződésmodellt. Öt felsőoktatási intézmény közel kétezer végzett 25 évesnél idősebb hallgatójának adatbázisát elemezve megalkottuk a négy „rétegeképző tényező” részletes attribútum-rendszerét, teszteltük magyarázó erejüket egy speciális magyarázandó változó-együttesen, illetve ezek aggregált változóján. Végül elvégeztük a rétegeképző tényezőink összevonását, majd a kölcsönhatásaikkal együtt elemeztük magyarázó erejüket. Modellünk elsősorban abból a szempontból (is) novum, hogy nem hagy kétséget afelől: az életút-elemek változójának hatását nem lehet figyelmen kívül hagyni, amikor a fiatalok életmódjának, életminőségének alakulását vizsgáljuk.

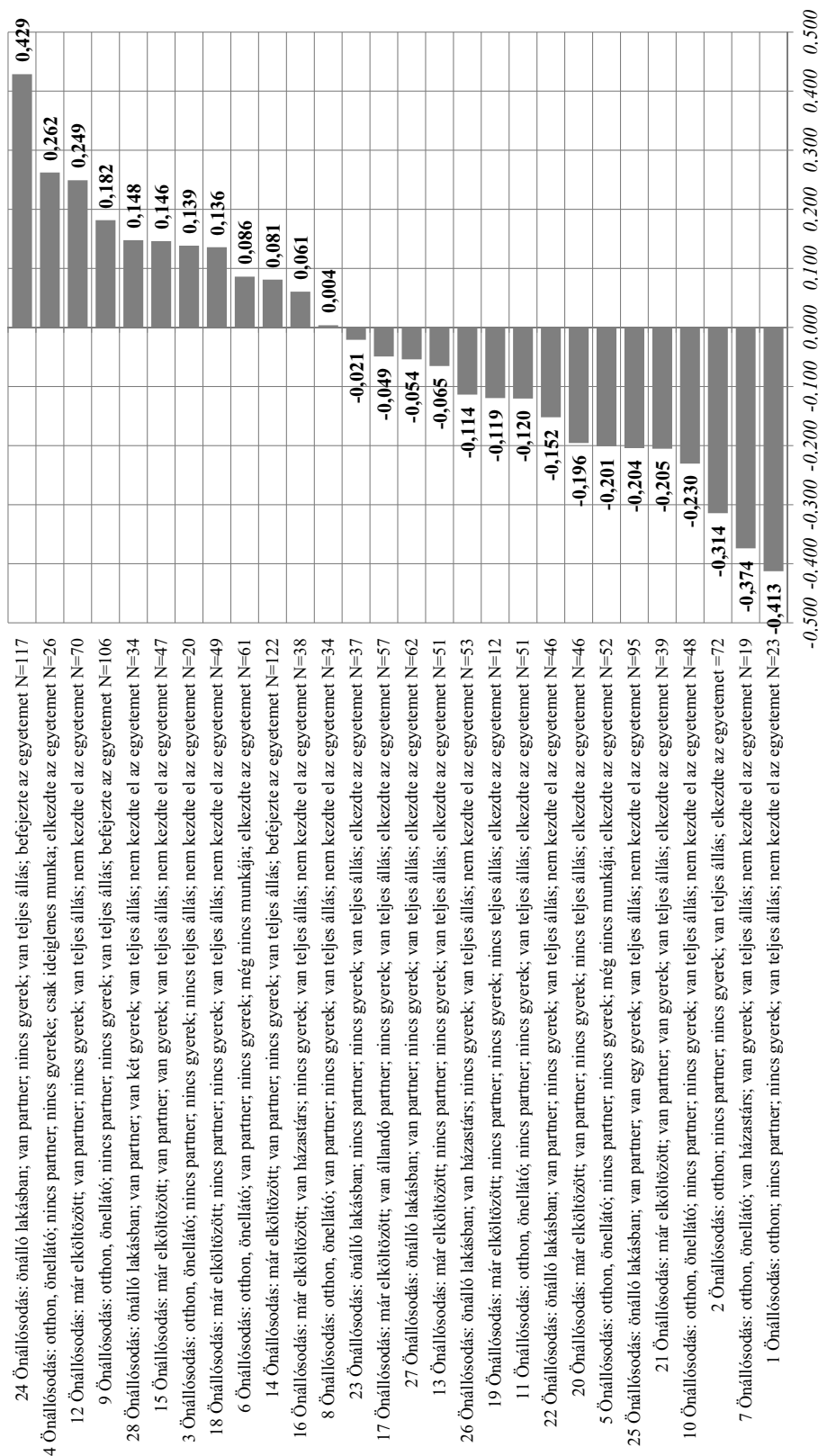
Imre Kabai – Anikó Kenéz – Viktor Krisztián
„STRATIFICATION MODEL 2.0”

(Experimental multidimensional analysis of the social stratification of Hungarian young graduates)
3. Four-dimensional stratification modeling on the basis of a graduate student database

Abstract

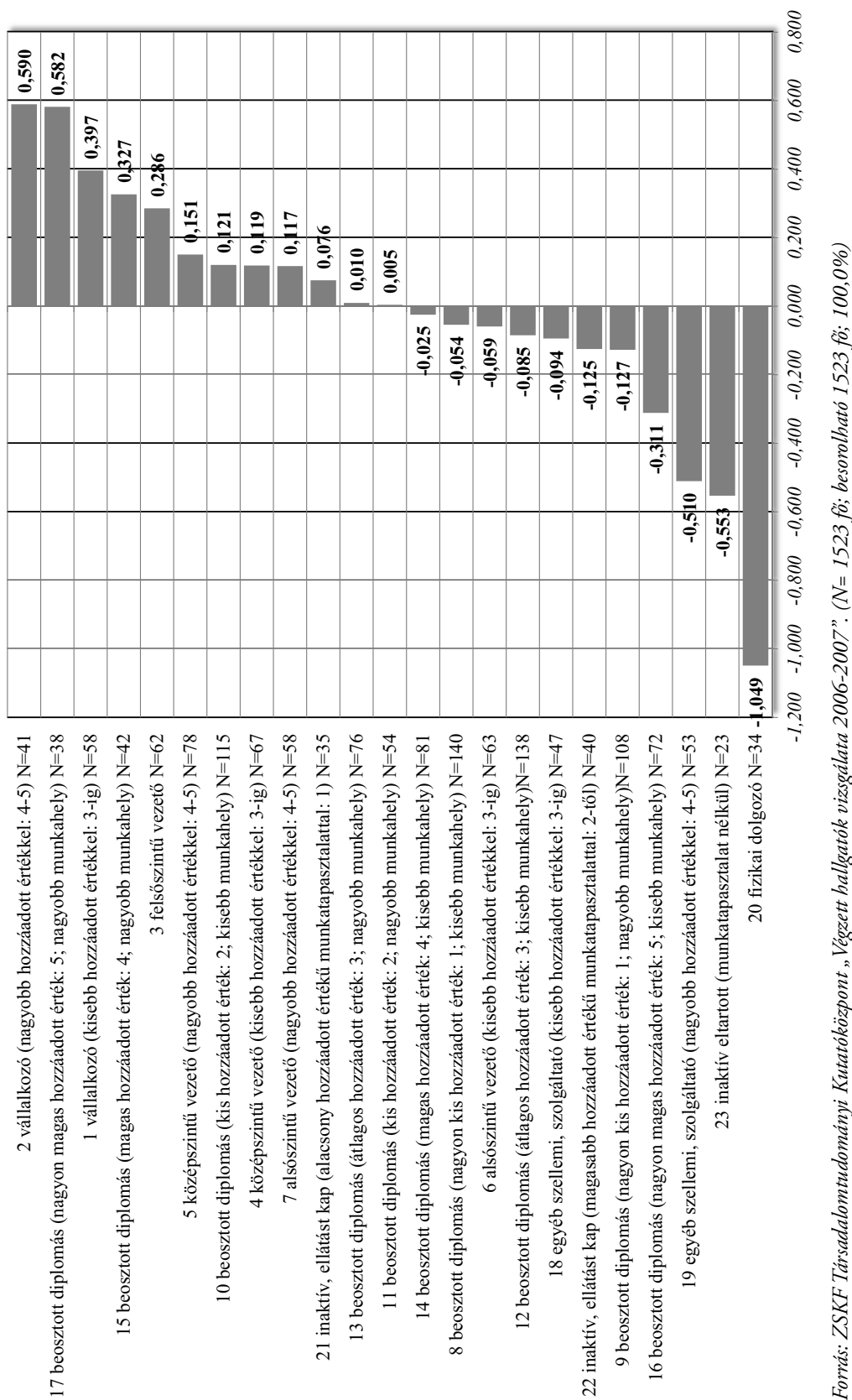
In the third part of the study series we attempt to „recreate” the four-dimensional social stratification model on the basis of our previous research finds. Analyzing the data of nearly two thousand young graduates over 25 years of age from five higher educational institutions, we identified the detailed system of attributes of four stratifying factors. We tested their explanatory power on a specific target cluster of variables and on their aggregate variable. Finally, we combined our stratifying factors and analyzed their explanatory power alongside their interferences. The novelty of our model primarily lies in its great potential to prove that the effect of the variable pertaining to elements in one’s life course cannot be neglected when we analyze the development of young people’s lifestyle and quality of life.

1. ábra: Az életút-csoportok átlagértékei az „összesített elégedettségmutatón” (sztenderdizált változó átlagértékei; Eta² = 0,043)

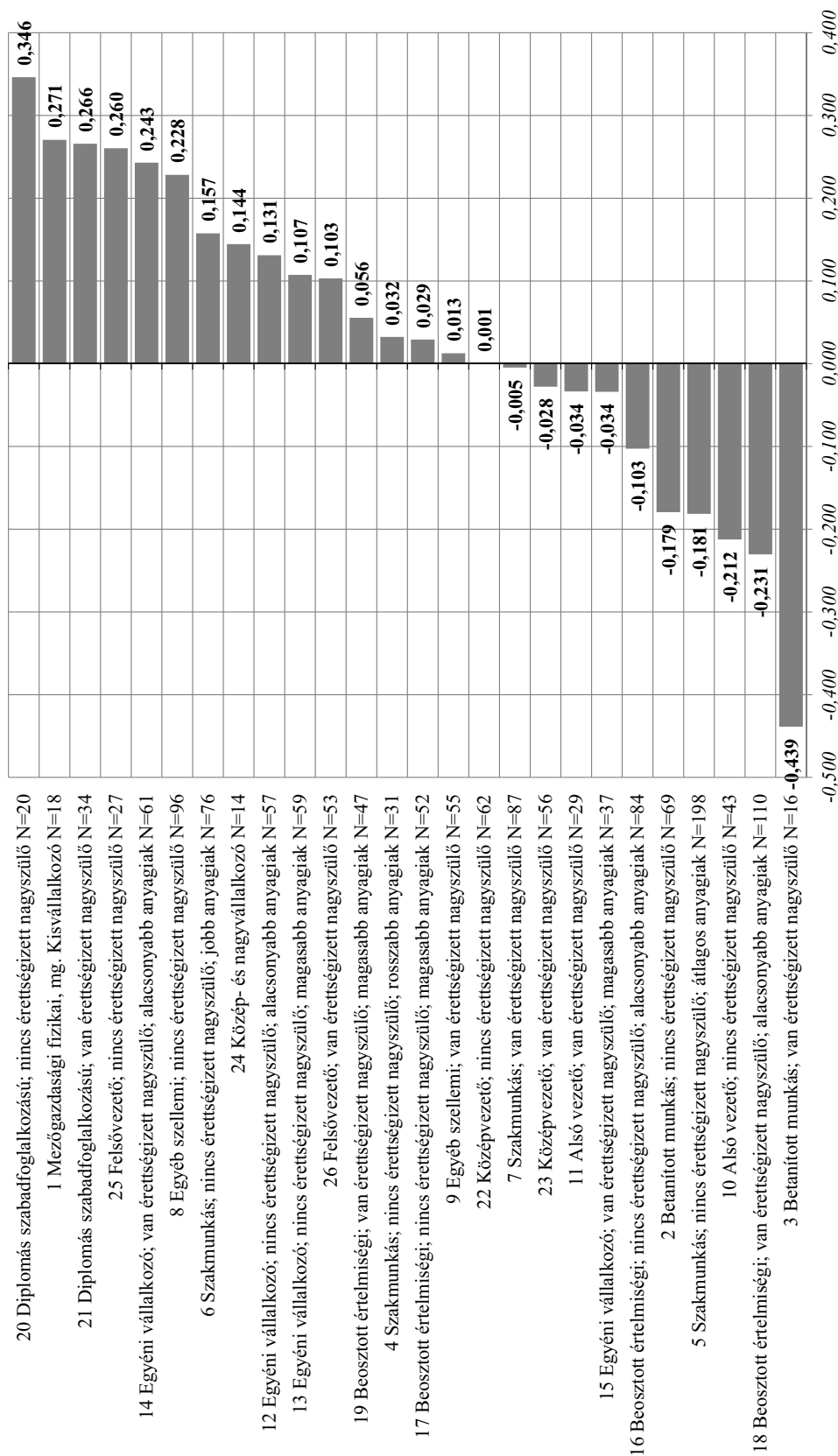
Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont, Végzett hallgatók vizsgálata 2006-2007. (N= 1523 fő; besorolható: 1488 fő; 97,7%)

2. ábra: A saját réteghelyzet-csoportok átlagértékei az „összetett elégedettség-mutató” (sztenderdizált változó átlagértékei; Eta² = 0,079)

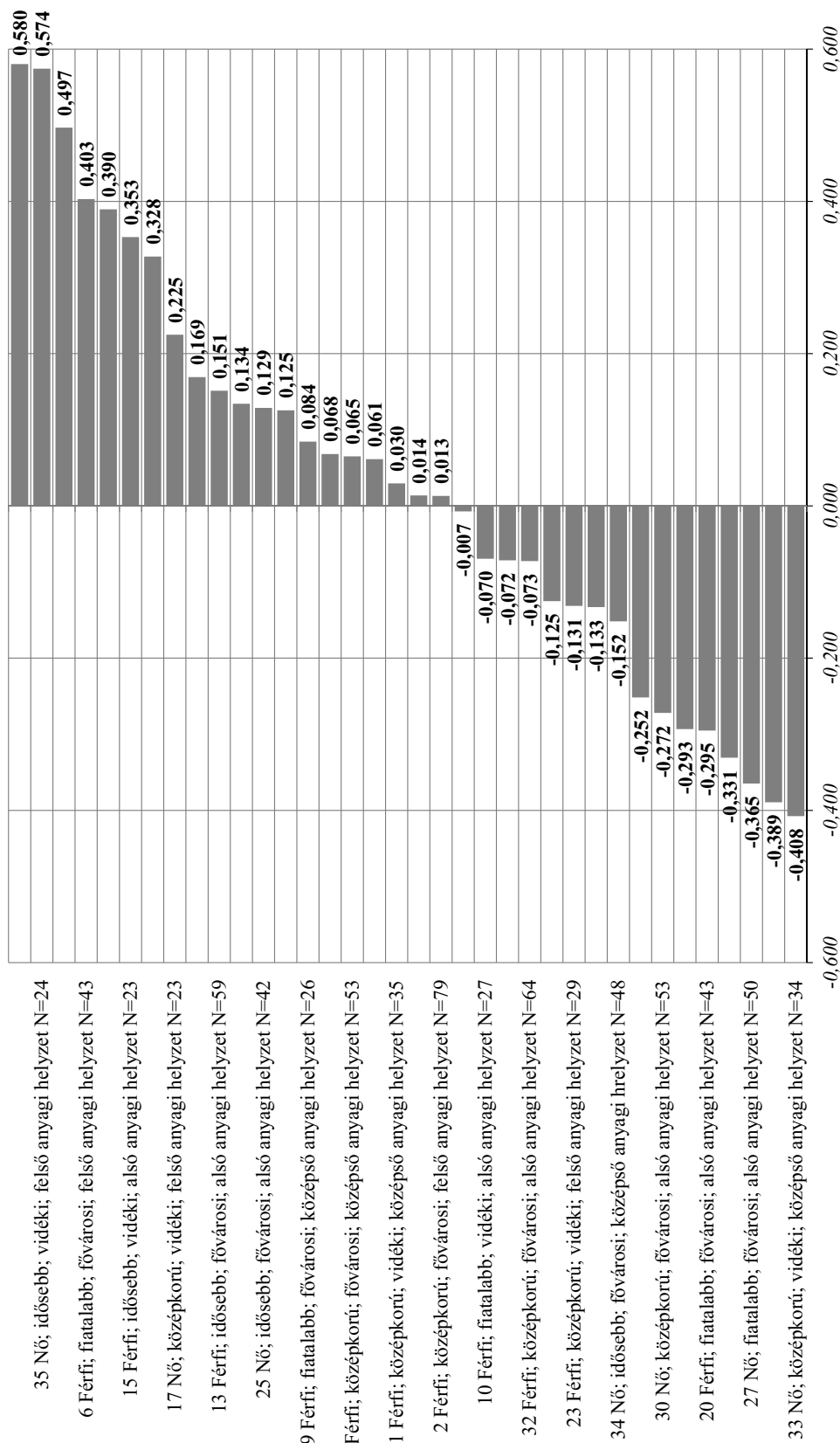
Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont „Végzett hallgatók vizsgálata 2006-2007”. (N= 1523 fő; besorolható 1523 fő; 100,0%)

3. ábra: A szülői réteghelyzet-csoportok átlagértékei az „összetett elégedettség-mutatón” (szttenderdizált változó átlagértékei; Eta² = 0,028)

Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont, Végzett hallgatók vizsgálata 2006-2007”. (N= 1523 fő; besorolható: 1490 fő; 97,9%)

4. ábra: A „háttér”-csoportok átlagértékei az „összetett elégedettség-mutatón” (sztenderizált változó átlagértékei; $Era^2 = 0,069$)

Forrás: ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpont, „Végzett hallgatók vizsgálata 2006-2007”. (N= 1523 fő; besorolható: 1523 fő; 100,0%)